

<i>Выполеровано, іскушенò</i> (л. 34 об.)	Выполероватися ‘набыць пэўныя навыкі, уменне’ [2; 6: 21]
<i>Довтпе́ство, кова́рство, і хитро́с</i> (л. 47 об.)	Довтпець ‘досціп, кемлівасць, дасціпны розум’ [2; 8: 181-182]
<i>Занедба́ніе, нераде́ніе</i> (л. 60)	Занедбавати ‘не заўважаць, не звяртаць увагі’ [2; 11: 42]
<i>Ѓднáчьство, ходáтайство. и печáлованіе о́виновáтѣ</i> (л. 64)	Идначь ‘арбітр, пасрэднік’ [2; 14: 13; 9: 174]
<i>Ненз́дныи, бѣ́дныи</i> (л. 104 об.)	Ненздне, ненздно ‘вельмі бедна’ [2; 20: 169].
<i>Незоц́ованыи, нетлѣ́нныи</i> (л. 104 об.)	Незопсованье ‘несапсаванне’ [2; 20: 119]

Кроме определения значения слов, в круг задач при исследовании азбуковника входит также определение источника – лексикографического или литературного, – из которого рассматриваемые лексемы могли быть заимствованы составителем. Л.С. Ковтун высказала предположение, что лексемы западнославянского происхождения вошли в Погод. 1642 из «Лексиса» Лаврентия Зизания, напечатанного в том же 1596 году – в год создания Азбуковника [3; 17]. Однако в «Лексисе» можно обнаружить лишь незначительную часть рассматриваемых лексем, кроме того, зачастую имеются серьезные расхождения в толковании. Указания на более ранние белорусские лексикографические своды в научной литературе отсутствуют. В связи с этим можно предположить, что источником статей являлись глоссы на полях старобелорусской литературы, которая была в распоряжении составителя Новгородского азбуковника, или, что более вероятно, более ранний лексикографический свод, созданный на основе глоссирования. Это предположение подтверждается тем, что многие толкуемые в азбуковнике лексические единицы имеют форму, отличную от словарной: глаголы подаются в личной форме, существительные – в падежной и предложно-падежной форме и т.д., в то время как в «Лексисе» Лаврентия Зизания толкуемые лексемы приближены к так называемой «словарной» форме в современном понимании.

В дальнейшем предполагается продолжить научные изыскания в области определения этимонов старобелорусских лексем и установления источника старобелорусской лексики в Новгородском Азбуковнике 1596 года.

Литература

1. Ананьева, Н.Е. История и диалектология польского языка / Н.Е. Ананьева.– М.: УРСС, 2004. — 301 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1-31.– Мінск: Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1982–2011.
3. Ковтун, Л.С. Азбуковники XVI-XVII вв. (старшая разновидность) / Л.С. Ковтун.– Л.: Наука, 1989. — 295 с.

У.І. Куліковіч (Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт)

СТРУКТУРА І ЗМЕСТ БРАШУРЫ

«*PRÒSTY SPÒSAB STÀCCA Ŭ KARÒTKIM ČÀSE HRÀMATNYM*»

Да ліку першых граматык беларускай мовы, якія з’явіліся ў пачатку ХХ ст., адносіцца выдадзеная на лацінцы невялікая (аб’ёмам 16 с.) навукова-метадычная распрацоўка Р. Абіхта і Я. Станкевіча *«pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čàse hràmatnym»* (1918 г.). У нашым мовазнаўстве аналіз гэтага дапаможніка, як і шэрагу іншых прац, з’яўленых прыкладна ў адзін час з граматыкай Б. Тарашкевіча, ажыццяўляўся фрагментарна, а таму звесткі пра іх не да канца пэўныя і шмат у чым супярэчлівыя [1]. Напрыклад, агулам усе яны называліся «элементарнымі букварамі» [2 с. 11]. Адносна працы Р. Абіхта і Я. Станкевіча даследчыкі канстатавалі: 1) правапіс у брашуры грунтаваўся

выключна на фанетычным прынцеце («пішы, як гаворыш»); 2) курсіўнае пісьмо без вялікіх літар уводзілася аўтарамі дзеля таго, каб зрабіць больш лёгкім паралельнае навучанне чытаць і пісаць; 3) было ўведзена некалькі ўдалых лінгвістычных тэрмінаў (*гук* – замест *зыкі*; *галосны гук*, *зычны гук* – замест *самагалосны*, *сугалосны*); 4) штучнасць графікі і непрадуманасць некаторых іншых рэкамендацый адмоўным чынам адбіліся на папулярнасці гэтай працы [3, с. 123–124].

Задача артыкула – устанавіць структуру і логіку падачы матэрыялу ў выданні «*pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čáse hràmatnym*», аўтарскія погляды на стварэнне фанетычнай, графічнай і арфаграфічнай сістэм беларускай мовы, узровень даследаванасці якой да часу з’яўлення кнігі быў надзвычай нізкім.

Фармат брашуры сярэдні – 120x180 мм. На вокладцы ў рамцы па-беларуску змяшчаецца назва «*pròsty spòsab stàcca ŭ karòtkim čáse hràmatnym*», выдзеленая падкрэсліваннем. Пад ёй імёны аўтараў («*napisàli pr. dr. rùdolf àbifit u brèslawi i iánka stankèwic ŭ wilni*»), *выдаўца* («*drùkam wùdau dr. fèliks pribac*») і па-нямецку ў самым нізе – месца выдання і год: («*buchhandlung priebatsch, breslau ring 58) breslau 1918 h.*»). З адваротнага боку вокладкі тэкст, які можа служыць эпіграфам да выдання. Для зручнасці прачытання пададзім яго на кірыліцы, але, як было запачаткавана ў тэксце выдання, без выкарыстання вялікіх літар:

*з верай у бога ўсе нашы справы,
кожную працу будзем спаўняць,
з моцнай надзеяй, што бог ласкавы
будзе у гэтым благаслаўляць.
(з песняў балеслава пачобкі)*

У канцы гэтай старонкі – назва друкарні: «*надрукавана ў друкарні для чужых языкоў макса шмерсова ў кірхгайне люзацыі (макс шмерсов, кірхгайн нідер-лаузітс)*». Астатнія элементы апарата адсутнічаюць.

Брашура складаецца з ілюстрацыйнага (на с. 6-11, каля 20 %) і тэкставага матэрыялу, які падаецца курсівам, без выкарыстання вялікіх літар. Для абазначэння націскных складоў ва ўсіх словах, акрамя аднаскладовых, выкарыстоўваецца спецыяльны знак ` . Загалоўкаў, якія б адлюстроўвалі назвы раздзелаў, параграфуў, няма. Адзіным сродкам выдзялення служаць абзацныя водступы. Ілюстрацыі ўяўляюць з сябе малюнкi прадметаў, жывых істот, з’яў рэчаіснасці і выконваюць інфармацыйную, пазнавальную і дыдактычную функцыі – дапамагчы ў навучанні чытаць і пісаць па-беларуску.

Сэнсавыя складнікі тэксту дазволілі вылучыць у ім чатыры ўзаемазвязаныя часткі. «Прадмову» (першы абзац на старонцы 1), дзе ўказана мэта дапаможніка – стварыць самабытны беларускі алфавіт і заснаваную на ім граматыку, «*дзеля прызнання беларускай мовы за самастойную*», і дзве метадычныя парады. Адна з іх, у якой гаворыцца, што «*першая ступень адукацыі, гэта граматыка*», датычыцца найперш настаўнікаў; а другая – навучыцца чытаць і пісаць па-беларуску не цяжка, «*трэба толькі асвабадзіцца ад путаў польскага і расейскага пісання*» – настаўнікаў і вучняў. Адсюль вынікае шырокі чытацкі адрас выдання: тыя, хто ўжо ўмее чытаць і пісаць па-польску ці па-руску, і тыя, хто зусім не валодае пісьмовай мовай. Гэтым, відаць, і абумоўлена структураванне астатняга матэрыялу.

У другой частцы, якая складаецца з 15 абзацаў, пададзены тэарэтычныя звесткі адносна фанетычнай, графічнай, арфаграфічнай сістэм беларускай мовы, а таксама некаторыя метадычныя парады па вывучэнні (с. 1-5).

Трэцяя частка (с. 6-14) умоўна магла б мець назву «Буквар». Яна складаецца з практычных матэрыялаў, прызначаных для вывучэння гукаў і літар і выпрацоўкі ўмення чытаць па-беларуску.

Гэты раздзел брашуры заканчваецца алфавітам, «*па якім словы павінны быць размешчаны ў слоўніках*».

a; b, ḃ; c, ċ, c̈; ɔ, ɔ̇, ɔ̈; d; e; f, ḟ; g, ġ; h,
ḣ; ḧ, h̉; i, i̇; k, k̇; l, l̇; m, ṁ; n, ṅ; o; p, ṗ; r;
s, ṡ, s̈; t; u, u̇; w, ẇ; y; z, ż, z̈. —

У чацвёртай частцы (с. 14-16) ўказаны функцыі такіх знакаў прыпынку, як коска («закавыка»), кропка з коскай («кропка з заковыкай»), кропка, пыталынік («пытаннік»), клічнік, двукроп'е («двукроппе»), двукоссе (асобнага тэрміна не было, сказана толькі, што такім чынам паказваецца «чужаслоў»), злучок («злуч»), працяжнік («працяшка»), дужкі («скопкі»), шматкроп'е («недасказ»).

Вынікі аналізу выдання наступныя.

1. Брашуру з поўным правам можна назваць арыгінальным навукова-метадычным дапаможнікам для пачатковага этапу навучання беларускай мове, падрыхтаваным з частковым улікам тагачаснай моўнай практыкі, дасягненняў нацыянальнага і сусветнага мовазнаўства, метадычнай навукі, магчымасцямі выдавецкіх арганізацый. У ёй прадстаўлены ўсе неабходныя кампаненты, характэрныя для вучэбнага выдання з такой назвай, мэтай і задачамі: колькасць і класіфікацыя гукаў беларускай мовы; графічнае абазначэнне гэтых гукаў на пісьме; колькасны склад літар беларускага алфавіта і парадак іх размяшчэння, першапачатковыя арфаграфічныя рэкамендацыі, дыдактычны матэрыял і апісанне функцыянальнага прызначэння знакаў прыпынку.

2. У выданні дакладна акрэслены недахопы тагачаснага беларускага алфавітнага пісьменства: наяўнасць дыграфу, варыятыўнасць знешняга выгляду літар і выкарыстанне розных графічных сістэм («*abecadaï*»), адсутнасць знака націску. Указаныя заўвагі не страцілі сваёй актуальнасці да нашых дзён. Напрыклад, спалучэнні літар *dz* і *dj* для абазначэння афрыкатаў Л. Р. Зіндэр назваў «вінікам непаразумеання» [Зіндэр, с. 62].

3. Распрацоўка прынцыпаў класіфікацыі гукаў маўлення ў дапаможніку выразна арыентавана на вырашэнне праблем арфаграфіі, тэорыя якой, як вядома, не можа будавацца без вызначэння тэрэтычных пазіцый у фанетыцы і фаналогіі. Спачатку пададзены найдрабнейшыя адзінкі, якія істотна не змяняюцца і не ўплываюць на змены іншых у моўнай плыні – галосныя, паўгалосныя, звонкія цвёрдыя і мяккія (паводле сучаснай тэрміналогіі – санорныя). Затым гукі, вымаўленне якіх залежыць ад пазіцыі папярэдніх – моцныя (г. зн. глухія) цвёрдыя і мяккія (названы, відаць, таму, што складаюцца з моцнага шуму), слабыя (г. зн. звонкія) зычныя цвёрдыя і мяккія (у аснову назвы пакладзена тое, што пры іх вымаўленні ў акустычным спектры маецца слабы голас). На наш погляд, такая класіфікацыя дастатковая для пачатковага этапу навучання. Калі не браць пад увагу тэрміналагічную недасканаласць, то можна сцвярджаць, што аўтары абсалютна дакладна прадвызначылі колькасны склад фанетычнай сістэмы беларускай мовы (45 гукаў); наяўнасць парных па цвёрдасці-мяккасці (15 пар): [б]-[б'], [в]-[в'], [г]-[г'] (фрыкатыўны), [г]-[г'], [д]-[дз'], [з]-[з'], [к]-[к'], [л]-[л'], [м]-[м'], [н]-[н'], [п]-[п'], [с]-[с'], [т]-[ц'], [ф]-[ф'], [х]-[х']; суадносіны звонкіх і глухіх, якія рэальна існуюць у беларускім маўленні: [б]-[п], [в]-[ф], [г]-[х], [г]-[к], [з]-[с], [дз]-[ц], [дж]-[ч], [ж]-[ш], [д]-[т].

4. І. А. Бадуэн дэ Куртэнэ ў сваіх навуковых публікацыях пачтаку ХХ ст. вылучыў два асноўныя тыпы графікі: складовую і «літаральную» [4]. Аўтары брашуры зыходзілі з таго, што ў беларускай мове варта ўсталяваць «літаральны» тып, г. зн. для кожнага асобнага гука павінен быць свой просты знак. Дзеля дасягнення такога адзінства яны і праводзілі замены дыграфу *dz* і *ch*. Беларускія даследчыкі распрацавалі строга фанетычную азбуку, якая пакрывала сабой чутны гукавы алфавіт. Не выключана, што падставай для такога рашэння таксама былі ідэі І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, які ўказаў на па-

тэнцыяльную сувязь «пісана-зрокавага матэрыялу» з «элементамі вымаўленча-слыхавымі» [5, с. 53].

5. Размяшчэнне літар у прапанаваным алфавіце ажыццяўлялася з улікам двух фактараў: усталяванай традыцыі (*а, б ... к, л, м, н, о ...*) і фанетычных асаблівасцей гукаў, якія абазначаліся суадноснымі з імі літарамі (побач знаходзіліся літары, што абазначаюць блізкія паводле ўтварэння гукі).

6. Зыходнымі пастулатамі пры распрацоўцы тэорыі правапісу для аўтараў была лагічная прастата: толькі «*строга абдуманая*» правілы, лічылі яны, дапамогуць дзецям пісаць правільна. Арфаграфія ўсведамлялася імі як прымяненне адзінак графічнай сістэмы не толькі для напісання слоў, але і для адэкватнага распазнавання і дакладнага вымаўлення падчас працывання (прапанова абазначаць націскныя склады).

У дапаможніку прыводзяцца правілы толькі для перадачы на пісьме зычных у сярэдзіне і на канцы слова. З гэтага вынікае, што практычныя цяжкасці беларускай арфаграфіі аўтары бачылі найперш у галіне абазначэння зычных.

Функцыянальнае прызначэнне вялікіх літар навукоўцы разумелі вузка: толькі для фіксацыі «загалоўнасці». Таму і адмаўляліся ад іх выкарыстання, бо названую функцыю выконвае кропка. Іншыя значэнні – для перадачы слоў, надзеленых асобай патэтыкай ці сімволікай, для сігналацыі абрэвіяцыі і г. д. – у разлік не браліся. У гэтым і праявілася, як нам здаецца, паспешлівасць і навуковая неабачлівасць складальнікаў дапаможніка, якая ў сукупнасці са структурнай непрадуманасцю (адсутнасць апарата выдання, падзелу тэкставага матэрыялу на раздзелы і параграфы) і сталі асноўнымі прычынамі адмоўнага стаўлення да яго з боку навуковай грамадскасці.

Літаратура

1. Алехна, Г. А. Беларускія граматыкі пачатку ХХ ст. / Г. А. Алехна // Сборник работ 60-й научной конференции студентов и аспирантов Белгосуниверситета: в 3 ч. Ч.3. – БГУ, 2003. – С. 90-92.
2. Яновіч, А. І. Б. А. Тарашкевіч – мовавед / А. І. Яновіч // Беларуская лінгвістыка. – 1982. – Вып. 21. – С. 11-18.
3. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства: Вучэб. дапам. / Л. М. Шакун. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
4. Шарадзендзе, Т.С. Лингвистическая теория И.А. Бодуэна де Куртенэ и ее место в языкознании XIX-XX веков. – М.: Наука, 1980. – 133 с.
5. Зиндер, Л. Р. Очерк общей теории письма / Л. Р. Зиндер. – Л.: Наука, 1987. – 112 с.

Małgorzata Kurianowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

FUTURUM ZŁOŻONE W JĘZYKU CERKIEWNOSŁOWIAŃSKIM – NA PRZYKŁADZIE KSIĄG DRUKOWANYCH¹

W 2013 r. obchodzona jest rocznica rozpoczęcia przez Greków z Sołunia (Tessalonik) – świętych Cyryla i Metodego misji chrystianizacyjnej. Św. św. Bracia zmienili oblicze narodów słowiańskich. Dzięki ich apostołskiej działalności Słowianie otrzymali możliwość przyjęcia chrześcijaństwa w swoim rodzimym, zrozumiałym języku, pojawiło się też piśmiennictwo i kultura. Wbrew panującemu przekonaniu, iż tylko greka, hebrajski i łacina są językami uświęconymi, ze staro-cerkiewno-słowiańskiego (dalej scs.) uczynili język liturgiczny, który przez wieki jednoczył słowiańskie narody². Jednak język ten nie zachował

¹ Niniejsza publikacja powstała ze środków MNiSW na naukę, w ramach grantu promotorskiego nr N N104 0577438 pt. *Biblia Ostrogska i XVIII-wieczna Ewangelia klasztoru w Jabłecznej – cerkiewnosłowiańskie zabytki redakcji ruskiej*.

² Jednoczył i nadal jednoczy. Za przykład może posłużyć Polska. Wyznawcy prawosławia, stanowiący narodowościowo zróżnicowaną wspólnotę, do dnia dzisiejszego używają w liturgii języka cs. „Gdyby wszyscy wierni w Polsce byli Polakami, wtedy moglibyśmy rozmawiać o wprowadzeniu do liturgii języka polskiego. Ale my jesteśmy Białorusinami, Ukraińcami, Rosjanami, Serbami, Bułgarami, Macedończykami, Polakami. Język łączy nas wszystkich (...) Proszę walczyć o zachowanie języka słowiańskiego. Mocno!” – wypowiedź Prawosławnego Metropolity Warszawskiego i całej Polski Sawy, wygłoszona z